

православної церкви України, на якій передбачалося обговорити питання нової організації об'єднаної православної церкви України та розподілити єпархії, але не відбулася через те, що єпископам рейхскомісаріат не дав дозволу на поїздку”, хоча “співробітництво з Німеччиною було виділено окремим пунктом” [9, арк. 82; 10, арк. 7].

Отож, релігійна політика військової адміністрації на мілітаризованих зонах окупації України мала протистояння двох типів німецької еліти. Позиція в релігійному питанні “старого” типу еліти домінувала протягом літа – зими 1941 р. під час стихійного релігійного відродження приходів, релігійних організацій та общин. “Новий” тип німецької еліти врівноважив свою позицію у вирішенні релігійних потреб у рамках нацистського світогляду, розпочинаючи протягом 1942 р. і до закінчення окупації, набрав домінантного характеру. “Новий” тип німецької еліти використовував у своїй релігійно-політичній діяльності весь державно-партійний інструментарій – органи СС (РСХА, СД) та цивільну адміністрацію, фактично підконтрольну нацистському партійному керівництві.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямку – це деталізація уваги до діяльності військової адміністрації в кожній із трьох мілітаризованих зонах окупованої України та простеження нівелювання та домінування політичної лінії в релігійному питанні “нового” типу німецької еліти.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Айхгольц Д. Цели Германии в войне против СССР. Об ответственности германских элит за агрессивную политику и преступления нацизма. – Режим доступу: http://scepsis.net/library/id_704.html
2. Беркгоф К. Жнива розпачу. Життя та смерть за нацистської окупації на Україні. – К.: “Часопис “Критика””, 2011. – 455 с.
3. Волошин Ю. Українська православна церква в роки нацистської окупації. – П.: Полтавський державний інститут ім. В. Г. Короленка, 1997. – 126 с.
4. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні, 1943–1946. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 403 с.
5. Манштейн Э. Утерянные победы. Воспоминания фельдмаршала. – Режим доступу: <http://militera.lib.ru/memo/german/manstein/03.html>
6. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятнического движения. У 7-ми книгах. // Кн. 4: Крещенные Огнем (Иван Левчук и сподвижники). – Винница, “Слово христианина”. 2003. – 228 с.
7. Усач Н., Трофименко В. К истории пятидесятнического движения. У 7-ми книгах. // Кн. 5: Шествие Пятидесятницы. – Винница, “Слово христианина”. 2002. – 240 с.
8. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 149. – Арк. 239.
9. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 156. – Арк. 119, 305-а.
10. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 157. – Арк. 205.
11. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 196. – Арк. 2, 82.
12. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 296. – Арк. 6-7.
13. ЦДАВОВ: Ф. КПМФ – 8. – Оп. 2. – Спр. 459. – Арк. 79-80.
14. ЦДАВОВ: Ф. 3676. – Оп. 1. – Спр. 50. – Арк. 27.
15. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр. 90. – Арк. 1 – 34.
16. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.124. – Арк. 9 – 10.
17. ЦДАГО: Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 534. – Арк. 9.
18. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.688. – Арк. 18 – 19.
19. ЦДАГО: Ф.1. – Оп. 23. – Спр.534. – Арк. 22 – 24.
20. Шкаровский М. В. Крест и свастика. Нацистская Германия и Православная Церковь. - М.: “Вече”, 2007. – 506 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Дробот Микола Васильович – студент V курсу НПУ ім. М.П. Драгоманова.

Наукові інтереси: проблеми історії та історіографії нацизму та релігійної політики Третього Рейху на теренах України й Німеччини.

УДК: 655. 41 (447) «1920/1930»

РЕФОРМУВАННЯ ВИДАВНИЧОЇ СИСТЕМИ В УСРР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х – НА ПОЧАТКУ 1930-Х РОКІВ

Валентина МОЛОТКІНА (Переяслав-Хмельницький)

Аналізуються особливості реформування видавничої системи в УСРР у другій половині 1920-х – на початку 1930-х років в контексті соціокультурних умов того часу. Показано, що в другій половині 1920-х рр. в УСРР сформувалося два видавничі центри – Харків (радянсько-

партійний) та Київ (націоналістичний), між якими йшла боротьба за сфери впливу й визначалася типологія видавництва за належністю до засновників і тематичним напрямком літератури.

Ключові слова: видавництво, друкована продукція, ідеологія, книга, книгопоширення, література.

Анализируются особенности реформирования издательской системы в УССР во второй половине 1920-х – в начале 1930-х гг. в контексте социокультурных условий того времени. Показано, что во второй половине 1920-х гг. в УССР сформировались два издательских центра – Харьков (советско-партийный) и Киев (националистический), между которыми шла борьба за сферы влияния и определилась типология издательств по принадлежности к учредителям и тематическим направлениям литературы.

Ключевые слова: издательство, печатная продукция, идеология, книга, книгораспространение, литература.

The article deals with special features of the reforming of publishing system in USSR in the second half of 1920s and in the beginning of 1930s. in the context of social-cultural conditions of that time. Two publishing centres were formed in USSR in the second half of 1920s – Kharkiv (soviet-party) and Kyiv (nationalistic) and there was a competition between these centres for spheres of influence and the typology of publishing houses was defined by the thematic literature's direction.

Keywords: publishing, print production, ideology, book, book distribution, literature.

Важко сперечатися з твердженням, що видавнича справа є об'єктивною складовою та обов'язковим атрибутом повноцінного функціонування будь-якої країни, і саме видавництва безпосередньо впливають на духовний та культурний розвиток нації при формуванні нового покоління. Тому сьогодні необхідно врахувати як негативний, так і корисний досвід 1920 – 1930-х рр. і створити необхідні умови для видавничої діяльності, що має сприяти інтелектуальному та духовному розвитку нації.

Деякі аспекти діяльності видавництв у другій половині 1920-х – на початку 1930-х років були досліджені радянськими [6, 7, 8] та сучасними [5] істориками. Проте в наш час існує необхідність об'єктивного аналізу й нового погляду на цю проблему.

У цій статті автор ставить за мету показати вплив державної політики на процес типізації видавництв в УСРР у другій половині 1920-х – на початку 1930-х рр.

У другій половині 1920-х рр. в Україні сформувалося два видавничі центри – Харків (радянсько-партійний) та Київ (націоналістичний), – між якими “йшла боротьба за сфери впливу” [17, арк.73]. У Харкові тоді діяли ДВУ, “Книгоспілка”, “Космос”, “Наукова думка”, “Плужанин”, “Пролетарій”, “Радянський селянин”, “Рух”, “Труд”, видавництво Народного комісаріату юстиції УРСР, “Український робітник”, а також Всеукраїнська філія Центрального видавництва народів СРСР при Президії ВУЦВК – Центрвидав. Філію Центровидаву як самостійну господарську одиницю було організовано в Харкові на підставі постанови ВУЦВК від 25.05.1926 р. [14, арк. 51]. Український відділ обслуговував національні меншини УСРР: німців, поляків, євреїв, болгар, чехів, греків тощо [6, с. 75].

У Києві працювали: видавництво Всеукраїнської Академії наук, видавництво спілки революційних письменників “Західна Україна”, “Культур-Ліга”, “Слово”, “Час” та ін.

Крім згаданих у кінці 1925 – на початку 1926 р., розпочали свою діяльність такі українські приватні видавництва (на правах кооперативів), як “Горно” та “Сяйво” у Києві [5, с. 36], “Універсальне наукове видавництво” (Уніздат) у Харкові [8, с.79] та російське приватне видавництво “Светоч” в Одесі [2, с. 42, 43].

Після виходу постанови ЦК КП(б)У від 26.08.1926 р. “Про стан преси на Україні”, у якій зазначалося, що “книга відіграє велику роль у будівництві соціалізму і зброєю освіти багатомільйонних народних мас”, спостерігається збільшення друку масової літератури (за змістом: ленінська, антирелігійна, професійна, кооперативна, військова, соціально-політично-економічна, правова, точні науки, прикладні знання, сільськогосподарська та ін.) [2, с. 29]. Та не перейняті проблемами “просто книг” сучасники в Україні 1920-х відзначили “дивний” факт: “наша масова література не масова (максимальний тираж 10 тис. прим.) – вона розрахована на кваліфіковану інтелігентну верхівку робітників та селян” [5, с. 97].

В основному виразну тенденцію до “масовості” виявляла “Книгоспілка”, яка збільшила випуск масової та художньої літератури (2,8 друк. арк. у 1923/1924 рр. й 3,7 арк. – 1925/1926 рр.), але пересічний наклад книжки був досить хитким: із 4,6 тис. прим. (1923/24 рр.) зростає до 11 тис. (1924/25 рр.) і знову падає до 7,1 тис. (1925/26 рр.), тоді як підручники відходять на 3-є, а то й на 4-є місця. На думку А. Козаченка, це було викликано типізацією цього видавництва, яке не могло “поруч з ДВУ орієнтуватись в значній мірі на продукування

учбової літератури”. Але на шляху до “масовості” перед видавництвом постала загроза паралелізму, а звідси й – конкуренція з іншим, теж здебільшого масовим, видавництвом “Радянський селянин”, що спеціалізувався на сільськогосподарській літературі [2, с. 31].

Видавництво “Пролетарій”, яке в першій половині 1920-х рр. також орієнтувалось на видання масової літератури (вона займала основне місце в його продукції: у 1923/24 рр. – 66%, у 1924/25 рр. – 54%), урізноманітнювало свою продукцію (художня, методична, юнацька, навчальна, наукова, дитяча література), тоді як видання масової літератури “стає все дрібнішим” (у 1925/26 рр. – лише 35%). Та, хоча в діяльності видавництва й виявлявся нахил до задоволення всіх соціальних груп, але треба констатувати той факт, що “Пролетарій” був основним видавництвом, яке видавало соціально-економічну літературу [2, с. 32 – 33].

Крім соціально-економічної літератури, 1926 р. видавництво “Пролетарій” спеціалізувалося також й на виданні історичної літератури та випускало серію “Червоне письменство”. Робота видавництва велась у трьох напрямках: перевидання дореволюційної літератури, літературні переклади, друк сучасних авторів. Щодо перекладів, то Головліт визнав їх малокваліфікованими, особливо “буржуазних письменників” – М. Зерова, М. Драй-Хмари, М. Івченка, А. Паніва, П. Ванченка, Є. Плужника, та зауважив, що “Пролетарію” необхідно було “заручитися серйозними” книгами з історії” [9, арк. 27]. Підручники “Пролетарій” видавав переважно для політосвітніх закладів, шкіл політграмоти. Але, якщо темпи зростання продукції цього видавництва щодо назв були вагомими (у 1923/24 рр. 92 назви, у 1924/25 рр. – 285, а в 1925/26 рр. – 355), то зміни в пересічному обсязі книжки були незначними (1923/1924 рр. – 6 друк. арк., 1924/1925 рр. – 6,1 і 1925/1926 рр. – 7,1). [2, с.32].

У продукції видавництва “Український робітник” на першому місці також була масова література, яка складалася, головним чином, з професійної літератури, соціально-економічної, з точних та прикладних наук. Видавництво видавало також ленінську, наукову, кооперативну, сільськогосподарську літературу та підручники для шкіл соцвиху, політосвітніх закладів і шкіл профграмоти [2, с. 34], але на переповненому навчальною книгою ринку зазнало труднощів з їхньою реалізацією [5, с. 100].

У продукції ДВУ масова література (крім підручника, який у планах займав більше 70%) [15, арк. 70] також займала особливе місце (104 назви з 413 у 1925/26 рр.) [2, с. 29].

Отже, масову літературу видавали державні, кооперативні, професійні та партійні видавництва, що були “найкращим об’єктом планового керування й будівництва в галузі книжкової продукції УСРР”. Звісно, їхня продукція, продиктована класовою структурою держави, не гарантувала їм певного ринку, тому вони існували за рахунок державних дотацій.

Крім вище згаданих видавництв, що підлягали плановому керуванню, діяли й інші, видавничі діяльність яких регулювалась і залежала від держави (“Юридичне видавництво НКЮ”, “Наукова думка” та ін.). Ці видавництва давали 30,43% назв усієї продукції УСРР (за 1925/26 рр.) та 62,41%, а щодо накладу й, крім масової літератури (435 назв з 1514 за 1925/1926 рр.), видавали підручники (304 назви), художню (271), методичну (148), наукову (100), юнацьку (89), дитячу (69) та ін. літературу [2, с.34]. Але такий широкий розмах видавничої діяльності не був узгоджений з можливостями книжкового ринку в умовах усталених товарних відносин – книги, випущені у великій кількості, не знайшли повною мірою свого покупця, утворилися “залежі” книг (затоварення), що змусило видавництва скоротити свою видавничу діяльність і зменшити наклад: уже в 1925/26 рр. при збільшенні кількості назв книг спостерігається зменшення накладу, в середньому до 6000 прим. на одну назву (в 1924/25 рр. – 7500), а в 1926/27 рр. – до 4250 прим. [4, с. 5].

Та, хоча темпи зростання продукції видавництв, що підлягали плановому керуванню, і були вагомими, але особливо зростав обсяг книжкової продукції приватних видавництв. Якщо в 1923/24 р. приватними видавництвами було випущено 108 назв, то в 1924/25 рр. – 141, у 1925/26 рр. – 318, а в 1926/27 рр. ними було випущено 558 назв книг [17, арк. 221]; [18, арк. 20 зв.]. У 1925/26 рр. проти 1924/25 рр. їхня продукція зросла як за назвами, так і за накладом, у 2 рази. Також зростала і їхня роль у загальній продукції України. Якщо в 1924/25 р. вони склали в загальній продукції за назвами 2,8%, за накладом – 2,4%, то в 1926/27 р. продукція приватних видавництв уже складала – 9% за назвами, 8,4% з друк. арк., 15,1% з накладу [20, арк. 163]. Крім того, за 1925/26 рр. 50% їхніх видань друкувалось українською мовою (україномовні видання зросли більше як у 2 рази) [15, арк. 70]; [16, арк. 29].

З кінця 1926 р. в офіційних документах (звітах відділу друку ЦК та Головліту) видавництва стали поділяти на два сектори: соціалістичний (усуспільнений) або державно-кооперативний та приватний (приватно-кооперативний) [18, арк.20 зв.]. Усі приватні видавництва Головліт поділив на дві групи: до першої потрапили ті, що мали на меті комерційні цілі, які “разом з корисною нам літературою” збільшують випуск “міщанської” художньої літератури “для непівського читача” [17, арк.80, 81], а до другої – ті, що об’єднували навколо себе літературно-політичні течії. Вони вважалися потенційно ворожими, хоча працювали “за нейтральною маркою ділових підприємств” і видавали “не тільки не ворожу нам літературу, а й за нашими замовленнями для тої чи іншої кампанії”. За центральну Головліт визнав київську групу приватних видавництв, які “скупчують навколо себе не радянські або ворожі до радянського суспільства кола дрібнобуржуазної інтелігенції. Ці видавництва, користуючись з недостатньої гнучкості радянсько-партійних видавництв, поширюють своє виробництво і разом з цим випускають мало прийнятну в ідеологічному відношенні літературу й викидають на ринок іноді й контрреволюційну книгу” [17, арк. 80]. Як було відзначено в постанові відділу преси ЦК, “керівники київських приватних видавництв міцно завоювали собі позиції й на лівобережному ринку, й у Харківських видавництвах, де вони монополізували авторство в галузі підручників по українізації та українознавству, усі передмови до українських класиків художнього слова, бібліографічні відділи видавництв Харкова, словом, захопили командні височини в дуже важливих пунктах видавничої роботи” [17, арк. 73]. Інші приватні видавництва не мали “такого актуального значення, такого політичного офарблення й відігравали другорядну роль” [17, арк. 72].

Переваги приватного сектору крилися в мобільності його апарату, який швидко реагував на будь-які економічні зміни [10, арк. 346 – 348]. Порівнюючи з іншими, приватні видавці “зуміли оволодіти своїм ринком і не маючи навіть свого торговельного апарату, випускали свої романи пересічно більшими тиражами ніж соціалістичний сектор (“Пролетарій” пересічно 3 тис., “Космос” – 4 – 5 тис.)” [18, арк. 17 зв.].

Загалом 1926/27 рр. були роками “самовизначення” видавництв УСРР, їхнє оформлення здійснювалося за певними типовими ознаками й концентрації на підставі планового регулювання, що призвело до типізації видавництв [17, арк. 15]; [18, арк. 20]. Видавничі структури віднайшли кожна свою тематичну нішу й типізувалися без “нагадувань згори”, а на вимогу ринкової кон’юнктури [20, арк. 160]. Так, видавниче товариство “Сяйво” спеціалізувалося на виданнях класиків українського красного письменства, “Горно” – на дитячій літературі, “Слово” – на високохудожніх друках і літературній критиці, “Час” – на словниках і частково на підручниках [5, с. 99]. Видавництво “Рух” спеціалізувалося на художній літературі українських і зарубіжних авторів винятково українською мовою [2, с. 31]. “Книгоспілці”, яка прагнула стати універсальним видавництвом, довелося з 1927 р. обмежити свою активність певними видами літератури, а саме: кооперація; сільськогосподарська література; підручники й педагогічна література; красне письменство; дитяча література. ДВУ зберегло абсолютне монопольне становище в галузі підручників [18, арк. 22]. Видавництво “Наукова думка” видавало тільки медичні книжки та періодику (“Врачебное дело, “Профилактическая медицина” “Путь к здоровью”) [13, арк. 23]; [18, арк. 24 зв., 26]. Правову літературу видавало Юридичне видавництво НКЮ. Питома вага цього видавництва в 1926/27 рр. в усій виданій правовій літературі складала 48%. Але книги цього видавництва були “мало приступні до широких мас ціною” [18, арк. 27].

Та внаслідок “масової типізації” видавничих структур (примусової чи добровільної) відбулася корекція їхніх видавничих планів, і звідти майже зникла масова соціально-економічна й агітаційна література. Зокрема, зменшила кількість масової літератури “Книгоспілка”, яка, “орієнтуючись переважно на культурну верхівку”, “рвала зв’язки з широкими масами” [20, арк. 159]. Також усі видавництва вилучили із своїх планів антирелігійні видання (у 1926/27 рр. видавництва “ледве спромоглися” видати 5 назв антирелігійної літератури в 15 друк. арк. і 14 тис. накладу), тоді як видавнича діяльність “церковників” пожвавилася (1926/27 рр. було випущено неперіодичної релігійної літератури 33 назви обсягом 20177 друк. арк., накладом 179 900 примірників і 982500 відбитків). Тож, “на деякий час релігійно-церковна ідеологія поширила свій вплив, не зустрічаючи опору” [18, арк. 10, 22 зв.]. Як зазначає О. Левчук, у 1926/1927 рр. для радянської влади активізувалася загроза втратити політичний контроль над

суспільством, яке вже починало забувати про “червоний терор” [5, с. 102]. Офіційно-казенний підхід відштовхував від радянських установ молодь та їхніх батьків; агітація і політична пропаганда не мали зв’язку із життям реальних людей; стабілізація економічного життя селян провочувала до відродження традиційні форми їхнього громадського життя (громада, церква), а нові (більшовицькі) форми не діставали співчуття й наслідування [12, арк. 90]. Тому 1927 р. почалася “навальна муштропропаганда”. Видавництвам довелося брати участь у підготовці й видруку агітпропівських книжок, які не можна було реалізувати, навіть покладаючись на розгалужену мережу сільбудів з червоними кутками [5, с. 102 – 103].

Крім наявних, створювались нові видавництва. Зокрема, у травні 1927 р. розпочало свою діяльність видавництво “Західна Україна” [17, арк. 139, 140]; [19, арк. 6]. Крім художньої літератури, це видавництво видавало публіцистичну й політичну літературу [19, арк. 11 – 12]. 1927 р. також було створено спеціалізоване видавництво літератури з фізичної культури та спорту [1, с.449]. Також у жовтні 1927 р. було організовано видавництво “Культура”, яке незабаром стало типізованим видавництвом літератури для дошкільнят і молодших школярів [17, арк. 138, 141]; [1, с. 449]. На базі Всеукраїнського державного спеціалізованого видавництва “Українська енциклопедія” імені М.П. Бажана (наукова, редакційно-видавнича установа, яка випускала універсальну та галузеву енциклопедичну, довідкову й словникову літературу) у листопаді 1927 р. створюється видавництво “Українська Радянська Енциклопедія” (УРЕ) [23, арк. 16].

За 1926/27 рр. видавництва УСРР видрукували 5095 назв книг обсягом 24869 друк. арк., накладом 28331,5 тис. примірників. Та при цьому треба зазначити, що коли в приватного сектору спостерігалось зростання продукції (80% з назв, 44,2% з друк. арк., 208,3% з накладу), то в державного – падіння (12,3% з назв, 18,3% з друк. арк., 29% з накладу) [20, арк. 162].

Відчуваючи “загрозу” з боку приватних видавництв, влада почала “регулювати” як зростання їхньої продукції, так і розвиток самих видавництв “у такий спосіб, щоб за рахунок втягнення приватних коштів, їх продукція доповнювала діяльність радянсько-партійних видавництв в таких галузях, як науково-технічна література і технічні підручники (особливо українською мовою за відповідним контролем НКО та без порушення права ДВУ на їх видання), науково-популярної та перекладної літератури” [17, арк. 218]. Радянсько-партійним видавництвам надається переважне право на видання українських класиків [21, арк. 25], словників, літератури та підручників з мовознавства “навіть тоді, коли замовлення на них були зроблені приватними видавництвами”. Також з обсягу діяльності приватних видавництв було вилучено науково-популярну медичну літературу [17, арк. 218]. Внаслідок такої політики держави на початку 1927/28 операційного року сектор приватних видавництв зменшився (було ліквідовано три видавництва), а решта скоротили свої плани майже вдвічі [18, арк. 20 – 21].

Тож, хоча приватні видавництва й були “прикладом технічної організації, як видання, так і літературного матеріалу”, та в кінці 1920-х рр. “загрози” вже не складали [20, арк.160]. У книговидавничій діяльності, як і в інших галузях господарства, переважав усуспільнений сектор, котрий складали державні, партійні, професійні, кооперативні та інші видавництва, що забезпечували за ним 90 – 95 відсотків усієї книжкової продукції УСРР [20, арк. 159]; [3, с. 94 – 95].

Якщо з 1925/26 по 1927/28 рр. продукція ДВУ не тільки не зростала, а навіть падала [22, арк. 7], то в кінці 1920-х рр. ДВУ перетворюється в одне з найбільших видавництв УСРР [8, с. 74]. Досить виразно визначаються виробничий профіль і специфіка його діяльності в напрямку організації розповсюдження друкованої продукції й координування видавничої роботи всіх видавництв УСРР. Питома вага книжкової продукції ДВУ (без періодики) в усій книжковій продукції УСРР у 1928/29 рр. дійшла до 47% проти 40% у 1927/28 рр. [22, арк. 7]. За ДВУ, як і раніше, залишалося й право на видання майже всієї центральної періодики. Якщо 1929 р. сектор періодичних видань ДВУ видав 36 назв періодичних видань обсягом 22 млн., то 1930 р. – планував до друку 50 назв центральних газет і журналів обсягом 58 млн. відбитків [11, арк. 2].

За даними Комітету у справах друку, в кінці 1920-х рр. в УСРР діяло 21 видавництво, що представляли понад 98% всієї книжкової продукції, та 12 дрібних видавництв (редакційно-видавничі відділи відомств і наукових установ). За зведенням промфінплану на 1929/30 рр. усі видавництва було поділено на три групи: до першої групи основних видавництв належали найбільш міцні та типізовані видавництва (ДВУ, “Книгоспілка”, “Пролетарий”, “Радянський

Селянин”, “Український Робітник”, “Центровидав”, “Наукова думка”, “Юрвидав”, “Культура”); до другої – усі інші державні, кооперативні та відомчі (з продукцією до 5 млн. відбитків) видавництва (Держвидав АМСРР, “Культур-Ліга”, “Рух”, ЦСУ, НКФІН, Держтрудвидав, “БІП”, “Фізкультура”, “Плужанин”); до третьої групи – приватні видавництва (“Уніздат”, “Час”, “Сяйво”). Питома вага цих груп у всій продукції була такою: перша група – 92,7%, друга – 4,7%, третя – 1,2%, неплановані видавництва – 1,4% [25, арк. 8].

Незважаючи на те, що роль приватних видавництв у загальній книжковій продукції зменшилася (у 1929/30 рр. дорівнює лише 1,2%) [24, арк. 22]; [25, арк. 8], “загрози” з боку приватного ринку вже не було [18, арк. 17 зв.], бо державні й громадські видавництва “вже охопили весь той асортимент, що досі був виданий приватними видавництвами (за винятком поки що технічної літератури “Уніздату”); ЦК КП(б)У визнав “за потрібне протягом цього господарського року ліквідувати існуючі приватні видавництва та не допустити надалі утворення нових” [24, арк. 22].

Тож, державні органи розпочали тотальний наступ на діяльність українських приватних видавництв. Як наслідок, наприкінці 1930 р. увесь книговидавничий приватний сектор був ліквідований [7, с. 144]. Та, незважаючи на посилення державного контролю за діяльністю видавництв, кількість друкованої продукції збільшується [24, арк. 34].

Отже, у другій половині 1920-х рр. в УСРР сформувалося два видавничі центри – Харків (радянсько-партійний) та Київ (націоналістичний), між якими йшла боротьба за сфери впливу й визначилася типологія видавництв за приналежністю до засновників та тематичним напрямком літератури, тоді як державні структури стали поділяти видавництва на два сектори: соціалістичний (усуспільнений) або державно-кооперативний та приватний (приватно-кооперативний). У свою чергу, приватний сектор Головліт поділив на дві групи: комерційні видавництва та видавництва літературно-політичних течій (так звана київська група), які вважалися потенційно ворожими.

На відміну від радянсько-партійних видавництв, які, друкуючи масову літературу, не змогли пристосуватися до вимог ринку та потреб читача в дешевих виданнях з художньої літератури, приватні видавці швидше відшукали рентабельний ринок, використовували попит на доступну книжку, у своїй продукції прагнули відповідати на актуальні питання сьогодення й, віднайшовши свою тематичну нішу, типізувалися на вимогу ринкової кон’юнктури.

Процес типізації видавництв в основному закінчується в 1927 – 1928 рр. ДВУ, яке випускало основну масу книжкової продукції, стало монопольним видавцем всієї підручкової літератури, “Книгоспілка” – кооперативної, “Радянський селянин” – сільськогосподарської, “Наукова думка” – медичної, “Юридичне видавництво” – правової, “Пролетарій” – соціально-економічної, “Український Робітник” – профспілкової літератури. У книговидавничій діяльності, як і в інших галузях господарства, переважав усуспільнений сектор, а сектор приватних видавництв зменшився. Відповідно, зменшилися частка й вплив приватних видавництв у загальній книжковій продукції. А наприкінці 1930 р. увесь книговидавничий приватний сектор був ліквідований.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Книга и книжное дело в Украинской ССР: Сб. док. и мат. 1917 – 1941 гг. – К.: “Наукова думка”, 1985. – 478 с.
2. Козаченко А. Книжкова продукція УСРР (1923 – 1926) / А. Козаченко // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 2. – С. 24 – 45.
3. Козаченко А. Минуте книги на Україні: історичний нарис / А. Козаченко. – Х.: Державне видавництво України, 1930. – 99 с.
4. Левин А. 10 лет нашего хозяйства / А. Левин // Друкар. – 1927. – №7. – С. 4 – 5.
5. Левчук О.М. Книгоспілка: Становлення кооперативного книговидання в Україні / О.М. Левчук. – К.: Наук. думка, 1992. – 182 с.
6. Молодчиков О.В. Книга радянської України / О.В. Молодчиков. – К.: Політвидав, 1974. – 176 с.
7. Нечаев М. Проблема готування книгарських кадрів / М. Нечаев // Радянський книгар. – 1930. – № 5. – С. 3 – 5.
8. Скрипник Т.О. Становлення видавничої системи в Українській РСР / Т.О. Скрипник // Теорія та історія радянської книги на Україні [зб. наук. праць]. – К., 1983. – с. 66 – 82.
9. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВОВ України), ф. 166, оп. 6, спр. 724, 125 арк.
10. ЦДАВОВ України, ф. 174, оп. 1, спр. 73, арк. 346 – 348.
11. ЦДАВОВ України, ф. 177, оп. 1, спр. 82, 506 арк.
12. ЦДАВОВ України, ф. 177, оп. 1, спр. 1801, 341 арк.

13. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 13, 27 арк.
14. ЦДАВОВ України, ф. 555, оп. 1, спр. 14, 127 арк.
15. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 2260, 133 арк.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2261, 54 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2493, 232 арк.
18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2695, 71 арк.
19. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2696, 17 арк.
20. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2698, 181 арк.
21. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2699, 152 арк.
22. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2926, 58 арк.
23. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2927, 17 арк.
24. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3103, 67 арк.
25. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 3104, 39 арк.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Молоткіна Валентина Костянтинівна – доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та культури України державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди”.

Наукові інтереси: видавнича справа в Україні 1920 – 1930-х рр.; молодіжні організації в Україні 1920 – 1950-х рр.

УДК 477.4”1885”–058.232.6

ВОЛОСНИЙ УСТРІЙ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (НА МАТЕРІАЛАХ СТАТИСТИКИ ТА ОПИСІВ 1880–1890-Х РР.)

Юрій ПРИСЯЖНЮК, Андрій КАСЯН (Черкаси)

На основі статистики, зібраної в 1880-х рр., а також проведених у 1890-х рр., описів місцевих священиків, упорядковано й охарактеризовано основні дані про тогочасний волосний устрій Правобережжя. Доведено: однією з головних ознак волосного правління була бюрократизація, що зумовлювалася як патріархальною політичною культурою селян, так і традиційною поведінкою державних службовців.

Ключові слова: волосний устрій, Правобережжя, селяни, бюрократія.

На основании статистики, собранной в 1880-х гг., а также проведенных в 1890-х гг., описей местных священников, упорядочено и охарактеризовано основные данные о тогдашнем волостном устройстве Правобережья. Доказано: одной из главных черт волостного правления была бюрократизация, что обуславливалось как патриархальной политической культурой крестьян, так и традиционным поведением государственных служащих.

Ключевые слова: волостное устройство, Правобережье, крестьяне, бюрократия.

According to the statistical data collected during the 1880s in addition to the materials of descriptions by the local priests also during that time period, the author has arranged and characterized the main data about the volost system in the Right Bank Ukraine. It has been proven that one of the main characteristics of the volost system was the bureaucratization caused by the patriarchal political culture of the peasants as well as by the traditional policy of the government workers.

Keywords: volost system, Right-bank Ukraine, peasants, bureaucracy.

Постановка проблеми. В історії України, починаючи з часів княжої Русі, волость зазнала складної трансформації. Проте в різні епохи вона зберігала щось питомо незмінне. Його можна визначити поняттям “влада”, яка так чи так, але завжди асоціювалася з місцевим адміністративно-територіальним устроєм.

З 1861 р. у межах Наддніпрянської України, зокрема й на Правобережжі, волость – це самоврядна одиниця, що складалася з кількох (кільканадцяти) населених пунктів (сільських громад) із обмеженими адміністративними та судовими компетенціями. Їх забезпечували сход (зібрання виборних), старшина, писар та суд. У такому вигляді волость фактично поставала як ланка державного управління сільською місцевістю країни з тією особливістю, що вона й надалі зберігала ознаки звичаєво-самоврядного устрою. Це означало, що традиційне ставлення селян до органів самоврядування мало змінюватися дуже повільно. Можливо, у пореформенні десятиріччя волость означатиме для них уже щось більш прагматичне, але позначатиметься